

Halmos Károly

A CSÓDTÖRVÉNY CSÓDTÖRTÉNETE*

Kultúrtörténet és közéleti történetírás (public history)

Egy történet, hogy elnyerhesse értelmét, meg kell teremteni az értelmezési mezőt, amelyen kibonthatja színeit. A történetírás sokáig a művészet és a tudomány határán létezett.¹ Szépírás és leírás között kellett egyensúlyoznia. A természettudományok fejlődésének hatására a tényszerűség újabb felfogása terjedt el, amelyik a tényeket már nem cselekedetek eredményeként, hanem természeti jelenségek kifejeződéseként szemlélte. A történetírás azonban nem követhette teljes mértékben a természettudományokat ezen az úton, s ez a történetírás hivatásának megkettőződéséhez és e hivatások konfliktusához vezetett. A történetek leírása mint tudományos funkció mellett komoly szerepet kapott a megerősítés feladata is. *Nietzsche* a historizmusnak fölroja a részletekkel elpepecselő, az apró eltérésekre összpontosító antikvárius jellegét,² magyarán érdektelenségét, azt, hogy nem avval foglalkozik, ami fontos volna, tehát nem a történet befogadójának, a mindenkori jelen emberének gondjaira kínál választ. Ha a jelen emberei helyett ezek közösségeire gondolunk, máris elénk idéződhetnek a hazai történetírás kettős emlékezetű, egyszerre híres és hírhedt figurái és nagy vitái: *Horvát István*, *Thaly Kálmán*, *Ballagi Aladár*, *Szekfű Gyula* vitája *Ballagival*, majd jóval később *Rugonfalvi-Kiss Istvánnal*.³ Manapság a szakma hivatásának kettőssége a köz- és a közéleti történetírás kettősségeként jelenik meg.

A bevezető mondatban fölemlített és előadandó kis történet esetében a kettősség a következő: Adva van egy csődpereket kutató történész.⁴ Fönnáll a történész érdeklődése a hajdani csődpercek után ránk maradt iratok, mint forrássá alakítható leletek iránt, másrészt fönnáll a köz érdeklődése magának a csődnek (conkursusnak) az intézménye iránt. Az előbbi volna az antikvárius jellegű kultúrtörténeti, a másik a közéleti irányultságú jogtörténeti érdeklődés. A kultúrtörténeti érdeklődés tulajdonképpen meglehetősen érdektelenséget tanúsít magának a csődületnek az intézménye iránt. Valami egészen mást lát bele a ránk maradt iratanyagba, mint ami miatt azt keletkeztették.⁵ Bár jelet hagyni nyilván akartak, Hild József építőmester és -művész vagy onleltárának

* Készült az OTKA K 105086 (Vállalkozói kultúra a 19. században a csődiratok alapján) és az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjának támogatásával.

¹ Vö. *Arisztotelész*: Poétika 9.; *Arthur Schopenhauer*: Die Welt als Wille und Vorstellung. Ergänzungen zum dritten Buch. 38. Ueber Geschichte.

² *Friedrich Nietzsche* 1989.

³ *Szekfű Gyula* (é. n.); *Szekfű Gyula* 1929: 6.; *Szekfű Gyula* 1929: 7. 300–305.

⁴ Valójában jelenleg ketten is foglalkozunk csődök kutatásával. A másikunk *Klement Judit*.

⁵ Az iratok forrásértékére lásd *Klement Judit – Halmos Károly* 2013: 141–152.

fölvételekor aligha az járt a hajdani becsmesterek fejében, hogy a korszellem, de legalábbis Hild József szelleme világának tanújelét hagyják az utókorra. Pedig ez történt: a szó szoros értelmében antikváriusi kalandozás volt a csődperbeli vagyonelettár részeként ránk maradt könyvjegyzéket a világhálós digitális könyvtárak és antikváriumok anyagával összevetni, hogy aztán az összegyűjtött hiperhivatkozások segítségével magunk elé varázsolhassuk a hajdani háromajtós könyvszekrényben tárolt gót betűs, némely esetben gyönyörűen illusztrált kötetek tartalmát.⁶ Joggal kérdezhették meg sokan, mi végre ez. Szórakoztatónak lehet, hogy szórakoztató, de megy-e előbbre ezáltal a világ, hogy most a gót betűket olvasni tudók könnyedén böngészhetik azt, amit eddig csak nehezen böngészhettek.

Nem mondhatjuk ugyanakkor azt sem, hogy a csődügy iránt ne mutatkoznék érdeklődés. A 2008. évi jelzálogpiaci, illetve hazánkban a valamivel később kulminált devizahitel-válság óta újra és újra fölmerül a közmédiaokban a magáncsőd jogintézménye. Sőt nemcsak a médiuumokban, hanem adott esetben nemzetközi fórumokon is. Jelen sorok írójának érdekes tapasztalata, hogy a hazai viszonyok között rangos közgazdasági folyóiratnak fölkinált, a csődeljárásról szóló, inkább jog-, mint gazdaságtörténeti cikkét a havilap előbb visszautasította, majd három napra rá jelentkezett érte. Nem történt más, minthogy elterjedt az a hír, miszerint a Nemzetközi Valutaalap akkoriban Magyarországra látogató képviselői szívesen eszmét cseréltek volna a hazai hatóságokkal a magáncsőd ügyének hazai állásáról.

Érdekes, hogy a pulzáló, bár néha egészen intenzív érdeklődésnek általában nincsen történeti vonulata, holott kézenfekvő volna például a kérdés, vajon hazánkban miért nincsen magáncsőd, vajon nem is volt-e, vagy csak valamikor eltűnt. A kérdés hiánya már csak azért is érdekes, mert ebben az esetben jóval többről van szó, mint a gót betűkön élők szellemi táplálékáról. A hazai fizetőeszköz árfolyamának eróziója a devizahitelek esetében a hitelfedezetek elértéktelenedéséhez vezetett, ami végső soron tömeges fizetéseképtelenséggel, életfogytig tartó adóssággal, a nemzedékek közötti fölhalmozás hiányával,⁷ beszűkülő horizontú életvilágok tömegével, magyarán hatalmas erkölcsi kockázattal fenyegetett, vagy fenyeget akár ma is. Mintha a létkérdéseknek nem kívánnánk a mélyére nézni ..., pedig tanulságos volna.

Már az is érdekes, miként körvonalazódik a csőd mint gond. Feltűnő, mennyire mást mond, más-hová teszi a hangsúlyt az amerikai gazdaságtörténész és a hazai jogtörténész. Az előbbi, a Nobel-emlékérmes történész, mondhatni a weberi „A Nyugat egyedisége” paradigma nyomában halad:

„Egészen nyilvánvaló, hogy a verseny, a decentralizált döntéshozatal és a pontosan meghatározott tulajdonjogi szerződések, valamint a csődtörvények döntő jelentőségűek a hatékony szervezet szempontjából. Fontos, hogy létezzenek a kudarcot vallott gazdasági, valamint politikai szervezeteket megszüntető szabályok is. Következésképpen a szabályok hatékony szervezete nem csupán a sikereket jutalmazza, hanem megakadályozza a szervezeti szerkezet rosszul illeszkedő részeinek fennmaradását is. Ez tehát azt jelenti, hogy a hatékony szabályok megszüntetik a sikertelen próbálkozásokat, miközben elősegítik a sikereseket.”⁸

Az ismert jogtörténész nagyon mást hangsúlyoz:

„A korszerű csődjogi rendszerek a nehéz gazdasági helyzetek legális kezelésének számos változatát alakították ki az elmúlt évszázadokban. [...] ezek a jogi eszközök gazdasági szempontból alkalmasak arra, hogy a válság terheit egyenlőbben osszák el a gazdasági szereplők között,

⁶ Halmos Károly – Sebők Richárd 2013: 57–114.

⁷ Ha valaki adóssággal terhelt javakat örököl, akkor vagy átveszi a terheket is, vagy lemond az örökségről.

⁸ Douglass North 2010: 139.

segítsék a válság miatt bajba került, de hosszú távon életképes gazdasági egységek megmentését, [...] kiutat jelentsenek a pénzügyileg egyébként kilátástalan helyzetbe került családoknak [...] Ilyen típusú szabályokat a mai magyar csődjog nem tartalmaz, ilyen helyzetek kezelésére nincs felkészülve.”⁹

Nyilvánvaló szemléleti ellentét: „pusztuljon a férgese” vs. „élni és élni hagyni”. Miként lehetségesek ekkora ellentétek a csőd intézményének megítélésében? Erre magának az intézmény hazai történetének az áttekintése adhat választ.

A kezdetekről *Korsósné Delacasse Krisztina* tanulmánya kínál tájékoztatást.¹⁰ A cikk a csődület sajátosságát a fizetéseképtelenségben jelöli meg, és ebben az értelemben az 1840. évi XXII. tc.-et hazai téren vadonatúj jelenségnek minősíti. Az elődtörvények közül az 1723. évi CVII. tc. 1. §-a a betáblázott hitelek elsőbbségéről szól, vagyis több hitelező esetén a végrehajtás sorrendjére ad irányelvet. A család bukások büntetéséről szóló 1807. évi XII. tc. teremtette meg lényegében a jogalapot arra, hogy az 1840. évi XII. tc.-nek a megtevesztésen és rosszhiszeműségen alapuló csődökkel már nem kellett különösebben foglalkoznia. A törvény által szabályozott jogintézménynek bár volt előzménye, de nem a hazai jogban, hanem a németben.¹¹ Ami a csódtörvény jelentőségét illeti, a hazai jogszabály egyik megalkotója, Deák Ferenc egyik beszédében a tulajdonjog érvényesítésének méltányosabbá és hatékonyabbá tételét emelte ki: „Azt azonban nem ellenzi, ha lehetséges, hogy ez világosabban kifejeztessék, például, hogy itt az oly nemesről van szó, a ki a kereskedésből él, kinek fővagyonja a kereskedésben vagyon. Általánosságban azonban azt el nem fogadhatja, mert megtörténhetnék, hogy például valakinek kereskedési telepe kir. városban lévén, annak egyszerűs mind egy távoli megyében egy rossz faluja is van, s ha általánosan tételnek a határozat, akkoron a városi hitelezők a csődületet a távoli megyében volnának kénytelenek szorgalmazni, holott azon nemesi birtok tized részét sem éri meg a kir. városban levő kereskedési értékjének. Ezen mód pedig elég volna a hitel előmozdítása helyett, azt megbuktatni, mert a kereskedési hitelnek ultima differentia mindig az, mi fog történni, ha a kereskedő megbukik, és így minthogy ezen rendelkezés által a kijátszásokra tágas mező nyílnék, az általános elvet nem pártolja; nem ellenzi azonban, ha e tekintetben némi felvilágosítás vagy elkülönözés tételik”.¹²

A már kiforrott, az 1881. évi csódtörvény megalkotói szerint az 1840. évi, a csődületről szóló törvény eljárásjogilag messze nem volt tökéletes, ezért az 1881. évi XVII. tc. előterjesztésének általános indokolása üdvözölte az 1853-ban Magyarországra is kiterjesztett osztrák csődeljárási szabályokat,¹³ és kárhóztatta, hogy az Országbírói értekezlet 1861-ben kisebb módosításokkal ismét az 1840-es törvényi szabályozást állította vissza.¹⁴ Az osztrák jog érvényesülésének idején a kommentátor messze nem volt ennyire szigorú az első csódtörvénnyel szemben, azt állította, hogy a két jogszabály közel áll egymáshoz.¹⁵ A kései tankönyv az osztrák joganyag szigorúságát kárhóztatta.¹⁶ Kiemelendő mindenképpen, hogy az osztrák szabályozás idején jelent meg először,

⁹ Lőrinczi Gyula 2011: 19–29.

¹⁰ Korsósné Delacasse Krisztina 2011: 67–75.

¹¹ Korsósné Delacasse Krisztina 2011: 67–68. Vö. a német előzményekre vonatkozóan: Albert Schweppe 1829. Megjegyzendő, Schweppe művéből kiderül, hogy a közönséges német csődjog mellett például az egyik legfontosabb kereskedelmi központnak, Hamburgnak saját csődjoga van.

¹² Deák Ferenc: A bíróság illetékességéről és eljárásáról csődügyekben. 1840. április 6. In: Deák Ferenc beszédei 1903: 463–466.; 465.

¹³ Reichsgesetzblatt (1853: 132) [1853. 07. 18.].

¹⁴ Vö. Korsósné Delacasse Krisztina 2011. 69.

¹⁵ Schuster Ferdinand 1855.

¹⁶ Mezey Barna 2007: 211–214.

1859-től, és csak rövid időre a kényszeregyezségi eljárás, mely intézmény aztán később a „hagyományos” csődeljárás egyik „kiszorítója lett”.

A hazai csődjog klasszikus korszakának az 1881. évi XVII. tc. hatályának ideje tekinthető – ez az országunkban ez idáig gyakorlatilag és formálisan is legtovább hatályban volt csődtörvény. Hosszas előkészületek után fogadták el, évekkal a kereskedelmi törvény¹⁷ és a csalárd és vétkes bukás büntető-törvénykönyvi meghatározása¹⁸ után. Ez utóbbi jelentős szigorítást hozott – büntette például a hitelezők megkülönböztetett kezelését. (Könnyen lehet, hogy az 1869-ben még kifogásolás nélkül csődbe ment Gregersen Gudbrandot¹⁹ már megszorogatták volna, hiszen patrónusaival, a Luczenbacherekkel szemben fennállott tartozásait pár nappal a csődkérelem előtt jelzálogosította.) Maga a csődtörvény megkísérelt a hátrányból, azaz a szokásjog hiányából előnyt faragni: „legcélszerűbbnek látszik, ha a törvényhozás tekintet nélkül minden történeti előzményre, s mellőzve a jogfejlesztésnek különben teljesen jogosult következményeit, kellő gondossággal, de egyszersmind teljes szabadsággal emeli érvényre mindazt, mit e téren a tudomány mint helyeset, és a gyakorlat mint célszerűt felmutathat”.²⁰

Könnyű volna a tudomány és a ráció elleni érvnek tekinteni, hogy az imént idézett program ellenére a 20. századi jogfejlődés a csődtörvény látszólagos eljelentéktelenedését hozta. A pozitív tudás nehéztüzérsége, a statisztikai vizsgálódás kimutatta egyrészt, hogy a csődeljárás diszfunkcionális, mert a csődeljárás alá került vagyon értékét – rontva evvel a kielégítési arányokat – a piaci felől a leltári felé mozdította el, másrészt a csődeljárás szerepét más eljárások (főként a kényszeregyezségi) vették át.²¹ A mintegy Minerva baglyaként a csődjog fejlődésére annak gyakorlati kiszorításakor visszatekintő jogtörténész azonban joggal állapította meg, miszerint a csőd intézményének jelentőségét nem közvetlen alkalmazása szabta meg, hanem az, hogy mérlegelendő fenyegetésként ott tornyosult az egyéb eljárásokat esetleg elfogadni vonakodó felek szeme előtt.²²

Bár a csőd intézményét kiváltani képes eljárások a gyorsaság, a hatékonyság és a méltányosság erényeire hivatkoztak, figyelemre méltó, hogy terjedésük egybeesik az állami beavatkozás terjeszkedésével. A hazai kapitalizmus első korszaka is akként ért véget, hogy az intézményi pótlékok teljes mértékben átvették az eredeti intézmény, a csőd helyét. A csődtörvény gyakorlatilag akkor veszítette el jelentőségét, amikor 1948-ban az állam tulajdonába került vállalatokat lényegében kivonták a csődeljárás hatálya alól,²³ formálisan pedig akkor, amikor a kádári konszolidáció keretében szinte az egész polgári jogrendet egy tollvonással eltörölték.²⁴

Társadalmi és gazdasági jelenségeket nem lehet „csak úgy” eltüntetni. Az okozat eltüntetése nem szünteti meg az okot. A csőd kiiktatása nem szüntette meg a fizetéseképtelenség jelenségét. Az elgondolkodtató inkább az lehet, hogy a jelenség önkényes – mondhatnók: természetellenes – kezelése milyen sokáig, lényegében évtizedekig, nem bosszulta meg magát. Annál is inkább el kell ezen gondolkodni, mert az önkényesség ténye nagyon is fönnáll. Nem valamiféle tudatlanság szülte az új szabályokat. Nehéz volna a tudatosság vélelmezése nélkül elképzelni, hogy a jogalkotók és a jogszabályozási technikusok újra és újra az állami szektor javára módosították a sza-

¹⁷ 1875. évi XXXVII. tc.

¹⁸ 1878. évi V. tc.: 414–417. §.

¹⁹ BFL IV. 1343. j. 298., 300–301. dobozok.

²⁰ Melléklet a 360. számú irományhoz. A magyar csődtörvényjavaslatnak általános indokolása. In: Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai 1879: 50–60. 55.

²¹ Horváth Attila 2006: 484.; György Ernő 1932: 31–32.

²² Vö. Fehérváry Jenő 1948: 3–4.

²³ 1948. évi XXV. tv. egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. 9. §.

²⁴ 1960. évi 11. törvényerejű rendelet (1960. április 12.): a Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről. IV. fejezet 95. §.

bályokat.²⁵ Szándéktalanság maximum annyiban állhat fenn, hogy az 1917., illetve 1932. évi rendeletek alkotói aligha gondolhattak arra, miszerint a hadigazdálkodást és a válságkezelést előmozdítani szándékozó jogszabályaik mi mindenre fognak hivatkozási alapként szolgálni.

A tervgazdálkodás időszakában a csőd helyett a felszámolás és a szanalás joga indult fejlődésnek. Az irányváltás markáns volt. Viszonylag hamar jelentkezett az a gond, hogy az állami szféra túltengésével az egyes állami vállalatok már egymásnak okozhattak kárt. A felszámolások korábbi tiltását enyhíteni kellett, tekintettel azokra az esetekre, amikor a bajba került állami vállalat maga is állami vállalatoknak tartozott. A pénzügyi zavarok esetében közgazdaságilag szinte hihetetlen megoldást választottak: előírták, hogy a pénzzavarba került vállalatnak egyszerűen adjanak több pénzt.²⁶

Ha a tervgazdasági rendszer felbomló szakaszának kezdetét a gorbacsovi átépítési kísérlet-től számítjuk, akkor a korszakot a felszámolási eljárásnak az újjászervezés (reorganizáció) felé való módosítása jellemzi.²⁷ Ami az ideológiai hátteret illeti, ismét a „szükségből erényt”, vagy másként a „későn jövők előnye”²⁸ toposzok érvényesülésével találkozhatunk. Miként azt egy közgazdász megfogalmazta: „A fejlett tőkés csódszabályozásban az 1970-es években súlypontváltás ment végbe”. A „magyar csódszabályozás lényegében követte az európai tendenciákat.”²⁹ A hibás helyzetértékelés az önértékelés zavarához vezetett: A fejlett tőkés szabályozáshoz természetesen fejlett tőkés viszonyok, és hogy korabeli terminológiával éljek, fejlett tőkés termelőerők lettek. Akkora méretű vállalatok, amekkora vállalatok érdekében azokat a szabályokat hozták, hazánkban nem léteztek. Ráadásul a tervgazdálkodás viszonyainak a piaci viszonyokkal szembeni felsőbbrendűségének doktrínája okán a „csőd” kifejezés tabusított. A helyzet félreértelmezését tehát fogalmi zavar tetézte.

Így értük meg a hazai kapitalizmus második kiadását. Az új piacgazdaság csódtörvénye az 1986. évi felszámolási szabályokon alapult, de zavaros terminológiával. Az 1991. évi csódtörvényben a csőd kifejezés tartalmilag reorganizációs kényszeregyezséget jelentett, és a felszámolási szabályok testesítették meg azt, ami korábban – a „klasszikus korszakban” – a csőd volt. Ennek megfelelően közgazdászok és jogászok számos (több évtizednyi) évjárata számára a csőd szó nem a csőd fogalmának felel meg. A baj azonban nem csak szóhasználati. A terminológiai zavar közrejátszott a csőd intézményével szembeni közgazdasági szakmai ellenérzés kialakulásában. Az ellenérzés indokolt volt. Ráadásul míg a régi csódszabályozás mindenkire vonatkozott, aki fizetésképtelenné lett, az újkapitalizmus posztszocialista csódszabályozása csak gazdasági társaságok számára tette a csőd intézményét elérhetővé.³⁰ Túl azon, hogy a csódszabályozás hiányával a magánszemélyek esetében a jó- és a rosszhiszemű fizetésképtelenség egy kalap alá került, vagyis ezen a téren több évszázados jogfejlődés mondatott fel, a társaságokra vonatkozó szabályozás is nehézkes volt, számtalan visszaélésre adott alkalmat és nem akadályozta meg a vagyonvesztést, illetve -veszejtést.

A további következtetések már bizonytalanságokkal terheltek, de talán hipotézisként nem érdektelenek. A magáncsőd intézményének hiánya súlyos következményekre vezetett, hiszen

²⁵ 8.530/1948. (VIII. 14.) Korm. rendelet; a kényszerfelszámolásra vonatkozó jogszabályok kiterjesztése és a hitelsértésről szóló 1932. évi IX. tc. 4. §-ának kiegészítése tárgyában alkotott, a 4. § (1) bekezdésben a 920/1917. ME rendeletre is visszautaló 8.750/1948. (VIII. 12.) Korm. rendelet; 560/1949 (I. 20.) Korm. rendelet.

²⁶ 110/1950. (IV. 15.) MT rendelet.

²⁷ 1986. évi 11. törvényerejű rendelet (VII. 16.)

²⁸ Vö. *Alexander Gerschenkron* 1984: 35–67.

²⁹ *Veress József* 1988: 161–164.; 164.

³⁰ Ezen az új évezred módosításai enyhíteni kezdtek.

a jelzáloghitelezés elterjedésekor ez a szabályozási hiány felpuhította a bankok hitelezési korlátját (a bankoknak ugyanis nem kellett avval számolniuk, hogy az adósnak csak a vagyonvesztése mértékéig nyúlik a tartozása). Ez ugyan a konjunktúra idején jó volt a bankoknak, de indokolatlanul fűtötte a konjunktúrát, másrészt sok, főként devizaalapú jelzáloghiteles család került szorult helyzetbe, akik – ha szerződésük úgy szólt – lakásuk elvesztése után is bankjuk adóssai maradtak.

A hazai közgondolkodás visszatérő toposza, hogy a magyar társadalom kapitalizmusellenes. A csőd intézményének röviden vázolt története reményem szerint rámutatott arra, hogy a hazai közönség nem a kapitalizmust, hanem a poszt szocializmust nem szereti. Remélem, hogy az előadott történet kihívás lesz a jogtörténeti vizsgálódások számára is, és meg fognak vizsgálni más jogterületeket is, vajon azokban mennyire élnek még a pártállami jogalkotás maradványai. S végezetül visszatérek oda, ahonnan elindultam: megdöbbenően nagy a távolság aközött, amit a történészek tudományos közössége értékel, és ami az állampolgárok közössége számára hűsbavágóan fontos.

Források

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL),

A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, 1528–1992 (IV.),

Visszaállított Városi Törvényszék iratai, 1861–1887. Csódiratok (1343. j.) 298., 300–301. doboz

Nyomtatott források

1875. évi XXXVII. tc.

1878. évi V. tc.

1948. évi XXV. tv. egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. 9. §.

8.750/1948. (VIII. 12.) Korm. rendelet.

8.530/1948. (VIII. 14.) Korm. rendelet.

560/1949 (I. 20.) Korm. rendelet.

110/1950. (IV. 15.) MT rendelet .

1960. évi 11. törvényerejű rendelet (1960. április 12.): a Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről. IV. fejezet 95. §.

1986. évi 11. törvényerejű rendelet (VII. 16.)

Deák Ferenc beszédei. Első kötet. Összegyűjtötte: *Kónyi Manó*. Második bővített kiadás. Franklin-társulat, Budapest 1903. <http://mek.oszk.hu/02200/02213/html/03.htm#143>

Schuster, Ferdinand (Hrsg.): Die Concursordnung für die Königreiche Ungarn, Kroatien, Slavonien, die serbische Wojwodschafft mit dem Temeser Banate und das Großfürstenthum Siebenbürgen vom 18. Juli 1853. Friedrich Manz. Wien 1855.

- Schweppe, Albert*: Das System des Concurses der Gläubiger, nach dem gemeinen in Deutschland geltenden Rechte. Dritte, über ein Viertel vermehrte, Ausgabe. Vandenhoeck und Ruprecht. Göttingen 1829.
<http://books.google.hu/books?id=-Y5CAAAAcAAJ&lpg=PA285&ots=tM3NwOCEqR&dq=gemeiner%20deutsche%20concur&hl=hu&pg=PR1#v=onepage&q=gemeiner%20deutsche%20concur&f=false>
- Veress József*: Csőd [címszó]. In: Pénzügyi és Kereskedelmi Enciklopédia. Szerk. *Bácskai Tamás*. Novotrade, Budapest. 1988.
- Reichsgesetzblatt (1853: 132) [1853. 07. 18.]
- Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. X. Pesti Könyvnyomda, h. n. 1879. 50–60. 55.
<http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28%22CS%D6DT%D6RV%C9NY%22%29&s=SORT&m=191&a=rec>

Hivatkozott irodalom

- Arisztotelész*: Poétika 9.
- Fehérváry Jenő*: A magyar csődjog vázлата. A csődön kívüli fizetésektelenségi eljárásokkal. Hetedik kiadás. Grill Károly. Budapest 1948.
- Gerschenkron, Alexander*: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból <1962>. In: *Gerschenkron, Alexander*: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Tanulmányok. Gondolat, Budapest 1984. 35–67.
- György Ernő*: Hitelvédelmi problémák. Jogtudományi Közlöny (1932: 67.) 5. 31–32.
- Halmos Károly – Sebők Richárd*: Hild könyvtára. Hild József könyvtára. Rövid ismertetés és konkordancia. Tanulmányok Budapest múltjából (2013: 38.) 57–114.
<http://www.btm.hu/feltoltes/tbm/38/3.pdf>
- Horváth Attila*: A magyar magánjog történetének alapjai. Jogtörténeti Értekezések 33. Gondolat, Budapest 2006.
- Klement Judit – Halmos Károly*: Értékek a romok között: A csődperekben ránk maradt iratfajtákról és forrásértékükről. Korall (2013: 54.) 141–152.
- Korsószné Delacasse Krisztina*: Die Anfänge des ungarischen Konkursrechts. In: Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History. Szerk. *Béli Gábor et al.* PTE Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs–Bratislava 2011. 67–75.
- Lőrinczi Gyula*: A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei. Szomorújáték három felvonásban. Jogtörténeti Szemle (2011: 4.) 19–29.
- Mezey Barna (szerk.)*: Magyar jogtörténet. Osiris, Budapest 2007.
- Nietzsche, Friedrich*: A történelem hasznáról és káráról <1873>. Akadémiai, Budapest 1989.
- North, Douglass*: Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény. Helikon, Budapest. 2010. 139.
- Schopenhauer, Arthur*: Die Welt als Wille und Vorstellung. Ergänzungen zum dritten Buch. 38. Ueber Geschichte. <http://www.schopenhauer-web.org/textos/MVR.pdf>
- Szekfű Gyula*: Kritika és terror 1–2. Magyar Kultúra (1929: 16.) 6. 251–288.; (1929: 16.) 7. 300–305.
- Szekfű Gyula*: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest (é. n.).